

College voor Examen

LATIJNSE TAAL EN LITERATUUR VWO

Conceptsyllabus centraal examen 2015

Versie 1.0, februari 2013

Verantwoording:

© 2013 College voor Examens, Utrecht.

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van de uitgever.

Deze syllabus is ontworpen door een commissie van het College voor Examens (CvE). De basistekst is in hoofdzaak geschreven door medewerkers van de VCKT. Een eerder concept van de syllabus is ter inzage en advies toegezonden aan de vakinhoudelijke vereniging VCN, het Cito en de CvE-vaksectie. Op grond van de ontvangen reacties en adviezen is de tekst die u hierbij aantreft, vastgesteld.

Inhoud

VOORWOORD	4
1. EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN EN SCHOOLEXAMEN	5
2. SPECIFICATIE EXAMENSTOF VAN HET CENTRAAL EXAMEN	6
A. TEKSTEN	6
B. CULTUURHISTORISCHE CONTEXT	9
C. EINDTERMEN	12
3. HET CENTRAAL EXAMEN	13
3.1. ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN	13
3.2. HULPMIDDELEN	13
BIJLAGE 1.	14
DOMEIN A: REFLECTIE OP KLASSIEKE TEKSTEN	15
DOMEIN B: REFLECTIE OP RELATIES TUSSEN DE ANTIEKE CULTUUR EN DE LATERE EUROPESE CULTUUR	15
DOMEIN C: ZELFSTANDIGE OORDEELSVORMING	15
DOMEIN D: ORIËNTATIE OP STUDIE EN BEROEP	15
DOMEIN E: INFORMATIEVAARDIGHEDEN	15
BIJLAGE 2. DE PLAATS VAN KLASSIEKE TALEN EN KLASSIEKE CULTURELE VORMING IN DE PROFIELEN	16
BIJLAGE 3. DE MINIMUMLIJST LATIJN	17
DEEL I VORMLEER	17
DEEL II SYNTAXIS	19
DEEL III STILISTISCHE MIDDELEN	21
APPENDIX	23

Voorwoord

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma. Het examenprogramma geldt tot nader order.

Het College voor Examens (CvE) geeft in een syllabus, die in beginsel jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan de syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten, bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

Ten aanzien van de syllabus is nog het volgende op te merken. De functie ervan is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is zodoende een hulpmiddel voor degenen die anderen of zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2015. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2016 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2015 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2014 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2015 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan zo nodig ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cve.nl of aan CvE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Examens,
Drs. H.W. Laan

1. Examenstof van het centraal examen en schoolexamen

Het centraal examen Latijnse taal en literatuur heeft betrekking op domein A, B (voor zover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

Het College voor Examens stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

Het College voor Examens maakt indien nodig een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

De examenonderwerpen in de komende jaren zijn:

2015	2016	2017
Epistolografie (Cicero en Plinius)	Vergilius	Historiografie

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

2. Specificatie examenstof van het centraal examen

Kernauteur: Cicero en Plinius
Genre : epistolografie

A. Teksten

- Tekstedities:
- Cicero, *Epistulae ad Atticum*: D.R. Shackleton Bailey, Stuttgart 1987 (Teubner)
 - Cicero, *Epistulae ad Familiares*: D.R. Shackleton Bailey, Stuttgart 198 (Teubner)
 - Plinius, *Epistulae*: R.A.B. Mynors, Oxford 1963 (OCT)

1 Pensum

(De met een asterisk (*) gemarkeerde passages worden in vertaling gelezen)

Plinius

Epistulae

*2.18

*3.3

*3.5

*3.14

*3.16

*4.11

*4.13

4.19

*4.23

5.16

*6.4

*6.7

*6.16.1-3

6.16.4-12

*6.16.13-16

6.16.17-20

*6.20

7.5

7.20

*7.26

*7.27.1-3

7.27.4-11

*7.27.12-16

7.33

8.10

8.11
8.16
8.24

*9.2
*9.3
*9.23
*9.33
9.6

*10.96
*10.97

Cicero

Epistulae ad Atticum

5.16
12.14.3

Epistulae ad Familiares

*2.4.1-2
*5.12
7.1.1-3
*7.1.4-6
*14.1
14. 2
14.3
*14.4
*14.5
14.7
*14.14
14.18
14.19
*14.20

Seneca

*Epistula ad Lucilium 47

2 Genre

2.1 Algemeen

Een brief is een geschreven document, dat gericht is tot een persoon of een groep personen, met de bedoeling feitelijke informatie, gedachten en gevoelens over te brengen.

De meeste brieven worden niet geschreven met de bedoeling ze later te publiceren en dragen een strikt persoonlijk karakter. In de oudheid ontwikkelde de brief zich echter als literaire vorm, wél geschreven met het oog op publicatie. Met de persoonlijke, niet-literaire brief hebben de meeste van deze brieven het intieme karakter en het in de regel eenvoudige en directe taalgebruik gemeen. De schrijver staat op vertrouwelijke voet met de geadresseerde, of wekt althans die suggestie.

2.2 Soorten brieven

Uit de oudheid is een groot aantal gewone, niet-literaire, voor één persoon bestemde brieven bewaard gebleven. Brieven van dit type in het Latijn bezitten we in de correspondentie van Cicero met verwanten en vrienden en de briefwisseling van Plinius¹ met keizer Trajanus, waarvan wordt aangenomen dat deze niet achteraf voor publicatie is bewerkt. We weten uit een opmerking van Cicero dat hij op het einde van zijn leven met de gedachte gespeeld heeft een deel van zijn brieven te publiceren. Het leek hem noodzakelijk ze in dat geval te bewerken. Dat is er echter niet van gekomen. Daardoor hebben de meeste brieven van Cicero hun directheid en openhartigheid behouden. De meeste brieven van Cicero zijn op conversatietoon geschreven, soms in telegramstijl, zoals te verwachten is in brieven van mensen die elkaar goed kennen.

Talrijk zijn de brieven die (direct of na bewerking) voor een groter publiek bestemd waren. Zij laten zich globaal in twee groepen verdelen:

- Brieven die aanvankelijk bedoeld waren voor één persoon maar later voor publicatie zijn bewerkt. Tot deze groep moeten de meeste brieven van Plinius worden gerekend. Deze brieven lijken een spontaan karakter te hebben, maar zijn met zorg gecomponeerd en geformuleerd.
- Brieven die waarschijnlijk van meet af aan bestemd zijn geweest voor een groter publiek. Daarin wordt de schijn opgehouden dat ze voor één persoon bestemd zijn, waardoor zij iets tweeslachtigs krijgen. Ze lijken vertrouwelijk en pretentieloos, maar zijn voor publicatie bestemd en zeer gestileerd. De briefvorm bood de auteur de mogelijkheid een gedachte in een beknopte, levendige vorm uit te werken. Tot deze groep kunnen de brieven van de filosoof Seneca (ca. 4 v.Chr.-65 n.Chr.) aan Lucilius gerekend worden. Deze verzameling brieven van Seneca is wel getypeerd als een “cursus filosofie in briefvorm”.

3 Taal en stijl

De CvE-minimumlijst vormt het uitgangspunt bij de op het centrale examen gestelde vragen en bij de annotatie van de ongeziene authentieke tekst.

¹ In deze syllabus wordt met “Plinius” bedoeld op “Plinius Minor” ofwel “Plinius de Jongere”. Zijn gelijknamige oom wordt doorgaans aangeduid als “Plinius Maior” ofwel “Plinius de Oudere”. Zie hieronder, B 1.2.1.

B. Cultuurhistorische context

1 De auteurs en hun werken

1.1 Cicero

1.1.1 Het leven van Cicero

Marcus Tullius Cicero (106-43 v.Chr.) is geboren in Arpinum, ten zuiden van Rome, waar zijn familie behoorde tot de ridderstand (*equites*). Cicero heeft een gedegen opleiding gekregen in de retorica, de filosofie en rechtsgeleerdheid, drie terreinen waarop hij later naam gemaakt heeft. Deze opleiding vond plaats in Rome en later in Griekenland.

Als eerste van zijn familie slaagde Cicero erin door te dringen tot de hoogste ambten. Hij was daardoor een *homo novus*, iets wat door zijn tegenstanders steeds met minachting werd vermeld. De politieke carrière van Cicero verliep voorspoedig, met als hoogtepunt zijn consulaat in 63 v.Chr.. Daarna kwam ook de nodige tegenstand, die ertoe leidde dat hij in 58 v.Chr. verbannen werd. In de praktijk was de macht in Rome in de jaren vijftig in handen van het driemanschap Caesar, Pompeius en Crassus. Na zijn terugkeer in het jaar 57 v.Chr. heeft Cicero zich nog tot aan de moord op Caesar in 44 v.Chr. met de actuele politiek bemoeid, maar het lukte hem niet de hoofdrol die hij zichzelf daarbij had toegedacht ook werkelijk te spelen. In de strijd tussen Pompeius en Caesar, die openlijk losbrandde in het jaar 52 v.Chr., koos hij uiteindelijk de kant van de eerste, omdat hij meende dat de republikeinse zaak en het voortbestaan van de overheersende positie van de senaat meer gebaat waren bij een overwinning van Pompeius dan van Caesar. Toen Pompeius in 48 v.Chr. verslagen en vermoord was, duurde het enige tijd voordat Caesar zich met Cicero verzoende.

Na de moord op Caesar trad hij tijdelijk op als adviseur van de jeugdige Octavianus (adoptiefzoon van Caesar) en ging hij fel tekeer tegen Marcus Antonius. Octavianus en Marcus Antonius sloten echter een pact, waarbij Octavianus Cicero prijsgaf aan de wraak van Marcus Antonius. Bij een vlucht poging werd Cicero op 7 december 43 v.Chr. door Antonius' soldaten gedood.

1.1.2 De werken van Cicero

Cicero's werken zijn in vier groepen te verdelen.

- Cicero wordt algemeen beschouwd als de grootste redenaar die Rome ooit gekend heeft. Een groot aantal van zijn **redevoeringen** is bewaard gebleven.
- Cicero is ook een van de belangrijkste Romeinse auteurs over **de theorie van de welsprekendheid**.
- Gedurende de periodes dat hij gedwongen politiek inactief was, wijdde Cicero zich aan het schrijven van **filosofische** werken. Cicero heeft geen originele bijdragen aan de filosofie geleverd. Het was zijn bedoeling de Romeinse lezer kennis te laten maken met de Griekse filosofie, waarbij vooral de filosofie van Plato, de Stoa en Epicurus aan bod komen.
- Ten slotte zijn er enkele omvangrijke verzamelingen **brieven** van Cicero bewaard gebleven. Deze brieven bieden een uniek en veelzijdig beeld van het persoonlijk leven van een van de beroemdste Romeinen uit de geschiedenis.

1.2 Plinius

1.2.1 Het leven van Plinius

Plinius werd geboren in 61 of 62 n.Chr. in Comum in Noord-Italië; hij behoorde tot de klasse van rijke grootgrondbezitters. Plinius werd geadopteerd door zijn oom Plinius Maior; daarom wordt hij vaak aangeduid als Plinius Minor. In Rome volgde hij de opleiding in de retorica bij de beroemde

redenaar Quintilianus. Hij maakte gedurende het grootste deel van zijn leven deel uit van het gerechtshof van de *centumviri*. Plinius was lid van de senaat te Rome en hij bekleedde de ambten uit de *cursus honorum* (de "loopbaan van de ambten"). Onder keizer Domitianus was Plinius achtereenvolgens quaestor (in 88 of 89 n.Chr) en praetor (in 93 n.Chr). Onder Trajanus bekleedde hij het consulaat (100 n.Chr). Na zijn consulaat volgde zijn benoeming tot *augur* en bekleedde hij enkele andere eervolle functies. Rond 110 n.Chr werd hij door Trajanus benoemd tot vertegenwoordiger van de keizer (*legatus Augusti*) in Bithynië (in het tegenwoordige NW-Turkije). Plaats en jaar van zijn overlijden zijn niet met zekerheid vast te stellen; waarschijnlijk overleed hij in Bithynië rond het jaar 112 n.Chr.

1.2.2 De werken van Plinius

Plinius' werken zijn in drie groepen te verdelen.

- Plinius' **Panegyricus**, uitgesproken bij zijn ambtsaanvaarding als consul, is een lofrede op keizer Trajanus.
- Plinius' **brieven** zijn overgeleverd in een collectie van negen boeken. De oorspronkelijke brieven zijn voor publicatie bewerkt.
- Plinius' **briefwisseling met keizer Trajanus** was waarschijnlijk niet voor publicatie bestemd; deze briefwisseling is later als tiende boek aan de collectie toegevoegd.

2 Cultuurhistorische achtergronden in Rome in de eerste eeuw voor en na Christus

2.1 Politieke geschiedenis

De eerste eeuw v.Chr. is de eeuw van de grote burgeroorlogen. Het Romeinse rijk was rond 100 v.Chr. zo groot geworden dat het oude republikeinse systeem niet langer voldoende was om dit rijk adequaat te besturen. In de jaren 80 v.Chr. was er een eerste burgeroorlog tussen de aanhangers van Marius en Sulla die eindigde toen Marius in 86 v.Chr. stierf. Rond 50 v.Chr. woedde er een verbitterde machtsstrijd tussen Pompeius en Caesar, die door de laatste gewonnen werd. In 44 v.Chr. werd Caesar vermoord door samenzweerders onder leiding van Brutus. Caesars adoptiefzoon Octavianus versloeg samen met Marcus Antonius de samenzweerders, maar daarna werden ze elkaars tegenstanders. Dit leidde tot een derde burgeroorlog die werd beslist in de slag bij Actium in 31 v.Chr., waar Octavianus zijn tegenstander Marcus Antonius versloeg. Deze gebeurtenis wordt vaak beschouwd als het begin van de keizertijd. Octavianus krijgt kort daarna de titel Augustus; hij en zijn opvolgers behoren tot het Julisch-Claudische huis.

In de eerste eeuw n.Chr. werd de macht van de magistraten en de senaat geleidelijk overvleugeld door die van de keizer en zijn ambtelijke apparaat. De invloed van de oude adel nam langzaam maar zeker af. Nieuwe rijken kwamen op, niet zelden uit de kring van vrijgelatenen en provinciebewoners. Een toenemend aantal provinciebewoners kreeg het Romeins burgerrecht en hun invloed nam toe.

Met de dood van keizer Nero (regeringsperiode 54-68 n.Chr.) komt er een einde aan de Julisch-Claudische dynastie. Na een turbulent jaar, waarin drie keizers aan de macht waren, wist Vespasianus, uit de familie van de Flavii, zijn macht in 69 n.Chr. als keizer definitief te vestigen; hij bleef aan de macht tot zijn dood in 79 n.Chr.). Vespasianus werd opgevolgd door zijn zoon Titus, die jong stierf en slechts twee jaar keizer was (79-81 n.Chr.). Titus werd opgevolgd door zijn broer Domitianus, die een zeer moeizame relatie met de senaat had. In 96 n.Chr. werd Domitianus vermoord door samenzweerders uit zijn eigen hofhouding. Hiermee kwam een einde aan de Flavische dynastie. De geschiedenis heeft gunstig geoordeeld over Vespasianus en nog gunstiger over Titus; Domitianus daarentegen heeft een heel slechte naam gekregen.

Na Domitianus' dood werd de bejaarde senator Nerva door zijn mede-senatoren tot keizer uitgeroepen. Vanaf Nerva wezen de keizers hun opvolgers aan door adoptie bij testament. De

eeuw van de adoptiefkeizers gold in de latere Romeinse geschiedschrijving als een periode van grote voorspoed. In 98 n.Chr. werd Trajanus de eerste adoptiefkeizer; hij was tevens de eerste keizer die niet in Italië geboren was. Trajanus regeerde tot zijn dood in 117 n.Chr.

2.2 Maatschappelijke omstandigheden

De Romeinse maatschappij was een standenmaatschappij waarin senatoren, equites, plebs urbana, vrijgelatenen en slaven duidelijk onderscheiden groepen waren. Verschillen in maatschappelijke positie, vermogen en invloed resulteerden in een verhouding van afhankelijkheid; beschermelingen (*clientes*) genoten bescherming van een beschermheer (*patronus*) en van hen werd verwacht dat zij als tegenprestatie hun *patronus* steunden. De rijken uit de kring der senatoren en ridders (*equites*) die in Rome een functie in het politieke en/of maatschappelijke leven bekleedden (*negotium*), bezaten vaak een of meer villa's, beheerd door een opzichter (*villicus*), met slaven voor de verzorging van land en vee. De eigenaars brachten daar hun vrije tijd (*otium*) door.

2.3 Rechtspraak

Tijdens de republiek werd de rechtspraak geregeld door praetoren. Voor ieder proces werd een rechtbank samengesteld, bestaande uit senatoren en *equites*. De juryleden waren geen specialisten in het recht. Advies kon worden ingewonnen bij de rechtsgeleerden (*iuris periti*). In de eerste eeuw n.Chr. namen de republikeinse vormen van rechtspraak door praetoren in betekenis af doordat speciale rechtbanken (o.a. de *centumviri*) met specialisten op rechtskundig gebied werden ingesteld. De keizer drukte op drie manieren zijn stempel op de rechtspraak:

- door het recht van aanbeveling (*commendatio*), waardoor hij in feite bepaalde wie er tot rechter benoemd werd;
- door het bestaan van speciale keizerlijke rechtbanken, die de keizer voor speciale gevallen kon instellen;
- door zijn aanwezigheid in de senaat bij processen, met name bij processen wegens majesteitsschennis.

2.4 Welsprekendheid

In het basisonderwijs (bij de *ludi magister*) leerde de leerling lezen en schrijven. In het vervolgonderwijs, achtereenvolgens op de middelbare school (bij de *grammaticus*) en op de universiteit (bij de *retor*), lag de nadruk op de studie van de literatuur, met name de bestudering van de Griekse en Romeinse literatuur en oefeningen in de retorica.

Tijdens de republiek maakte de welsprekendheid een grote bloeiperiode door. Naast gerechtsredevoeringen bood de politieke situatie alle gelegenheid voor politieke redevoeringen. Begaafde sprekers konden hun talenten tonen in redevoeringen voor de rechtbank of in senaat en volksvergadering.

In de keizertijd raakte de welsprekendheid in verval doordat het politieke debat nauwelijks meer werd gevoerd: de keizer had immers alles voor het zeggen. De lofreden ontwikkelde zich tot een belangrijke retorische vorm. In de literatuur, in het bijzonder de poëzie, werden politiek gevoelige onderwerpen vermeden of gecamoufleerd; waar men dit niet deed (bijv. geschiedschrijvers die sympathiseerden met het republikeinse verleden) werd repressief opgetreden. Openbare voorlezingen (*recitationes*), debatten (*disputationes*) en schriftelijke kritiek speelden een belangrijke rol bij het tot stand komen van literair werk.

2.5 Militaire activiteiten

Gedurende de eerste eeuw v.Chr. voerden de Romeinen vele veroveringsoorlogen. Zo veroverde Caesar in de jaren 50 v.Chr. Gallië.

In de eerste eeuw n.Chr. werden de grenzen geconsolideerd en vonden er geen veroveringen meer plaats op grote schaal. Onder keizer Trajanus werden er weer nieuwe gebieden ingelijfd en bereikte het Romeinse Rijk zijn grootste omvang.

2.6 Christendom

In Plinius' brieven 10.96 en 10.97 is sprake van processen tegen christenen. Volgens de christenen is Jezus van Nazareth, die rond 30 n.Chr. in Jeruzalem gekruisigd werd, de zoon van God. Het Griekse woord *christos* betekent 'de gezalfde'. In het Romeinse rijk heerste in het algemeen een grote mate van godsdienstvrijheid. Christenen weigerden echter te offeren aan de Romeinse goden en aan de *genius* ('beschermengel') van de keizer, omdat zij volgens hun geloof alleen hun eigen god mochten vereren. Dit wekte argwaan en irritatie bij de Romeinen. Keizer Nero liet na de grote brand van Rome (64 n.Chr.) christenen ter dood brengen. Systematische christenvervolgingen vonden in Plinius' tijd nog niet plaats.

C Eindtermen

NB Voor de toetsing van de eindtermen (zie bijlage 1) worden de CvE-minimumlijst (zie bijlage 3) en deze syllabus als uitgangspunt genomen. De opgave voor de ongeziene vertaling wordt gekozen uit de brieven van Cicero of Plinius.

3. Het centraal examen

3.1. Zittingen centraal examen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

3.2. Hulpmiddelen

Raadpleeg hiervoor het Examenblad, www.examenblad.nl

Bijlage 1.

Examenprogramma Latijnse taal en literatuur vwo

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen en het schoolexamen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

- Domein A Reflectie op klassieke teksten
- Domein B Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur
- Domein C Zelfstandige oordeelsvorming
- Domein D Oriëntatie op studie en beroep
- Domein E Informatievaardigheden.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen A, B (voorzover dat mogelijk is, gelet op het karakter van het centraal examen) en C.

Het centraal examen heeft betrekking op een thema en/of genre aan de hand van authentieke teksten van een of meer auteurs en van vertaalde teksten.

De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast.

De CEVO maakt een specificatie bekend van de examenstof van het centraal examen.

Het schoolexamen

Het schoolexamen heeft betrekking op:

- de domeinen A, B, C, D en E. Deze domeinen komen aan de orde aan de hand van een selectie van tenminste 30 pagina's (Oxford Classical Text) Latijnse teksten. Deze selectie bevat teksten van tenminste twee genres uit Latijns proza en Latijnse poëzie. Deze bevat geen teksten van de auteur(s) die voor het centraal examen zijn vastgesteld, tenzij deze teksten behoren tot een ander genre en thema.

Daarnaast komen deze domeinen aan de orde aan de hand van:

- een selectie van tenminste 45 pagina's klassieke, vertaalde teksten;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: toetsing van het vertalen van één of meer ongeziene passages;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: stof van het centraal examen naast de hierboven vermelde stof voor het schoolexamen;
- indien het bevoegd gezag daarvoor kiest: andere vakonderdelen, die eventueel per kandidaat kunnen verschillen.

De examenstof

Domein A: Reflectie op klassieke teksten

1. De kandidaat kan zijn begrip van Latijnse en klassieke, vertaalde teksten demonstreren door:
 - een ongeziene passage te vertalen;
 - een passage te analyseren en interpreteren vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief;
 - een passage te vergelijken vanuit taalkundig, letterkundig en/of cultuurhistorisch perspectief, met andere cultuuruitingen uit de oudheid of latere perioden.

Domein B: Reflectie op relaties tussen de antieke cultuur en de latere Europese cultuur

2. De kandidaat kan door de bestudering van de Latijnse en klassieke, vertaalde teksten tegen de achtergrond van de antieke cultuur:
 - onderwerpen actualiseren die voortvloeien uit een confrontatie tussen deze teksten en zijn eigen leven;
 - de eigentijdse cultuur plaatsen in het perspectief van de traditie waarin Europa staat.

Domein C: Zelfstandige oordeelsvorming

3. De kandidaat kan een beargumenteerde reactie op de voorgelegde teksten formuleren.

Domein D: Oriëntatie op studie en beroep

Domein E: Informatievaardigheden

4. De kandidaat kan gebruik maken van verschillende ICT-toepassingen bij Latijn.

Bijlage 2. De plaats van Klassieke talen en klassieke culturele vorming in de profielen

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur, ter keuze van de leerling, maken deel uit van het gemeenschappelijk deel van elk profiel in het gymnasium.

Latijnse taal en literatuur of Griekse taal en literatuur kunnen als profielkeuzevak in het profiel cultuur en maatschappij op het atheneum worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Latijnse taal en literatuur en Griekse taal en literatuur kunnen op het atheneum als keuze examenvak worden gekozen, indien het bevoegd gezag ervoor kiest deze vakken aan te bieden.

Klassieke culturele vorming

Een leerling met een klassieke taal in het pakket moet KCV volgen.

Scholen kunnen zowel op het atheneum als op het havo de leerlingen in de gelegenheid stellen het vak klassieke culturele vorming (KCV) te kiezen in plaats van culturele kunstzinnige vorming (CKV).

De school mag de leerlingen de vervanging niet opleggen. Ook op het havo is de vervanging van CKV door KCV mogelijk doordat de havo-leerling – als de school dat toestaat – één of meer vakken uit zijn of haar pakket mag inruilen voor het overeenkomstige vwo-vak. KCV mag worden beschouwd als het overeenkomstige vwo-vak voor CKV.

Bijlage 3. De minimumlijst Latijn

NB De minimumlijst Latijn is aangepast en geldt met ingang van 2011.

De minimumlijst Latijn bestaat uit drie delen: I vormleer, II syntaxis en III stilistische middelen. Deel I en II bevatten een opsomming van de taalkundige verschijnselen die kandidaten moeten kennen en die niet geannoteerd worden bij de vertaalopgave bij het Centraal examen. Deel III bevat een overzicht van stilistische middelen die door het CvE bekend worden verondersteld.

*De minimumlijst Latijn is primair bedoeld voor docenten en hanteert de terminologie die ook bij het Centraal Examen gehanteerd wordt. Er is zo veel mogelijk gekozen voor een Nederlandse terminologie. In een aantal gevallen heeft het CvE de voorkeur gegeven aan het gebruik van een technische term, zoals *indicativus* en *nominativus*. Soms is er om praktische redenen voor gekozen twee termen naast elkaar te hanteren (bijvoorbeeld lijdend voorwerp/object, i.v.m. een term als *objectsinfinitivus*); dit is aangegeven door middel van een schuine streep.*

Sommige onregelmatige vormen in deze lijst zijn met meer of minder moeite in het bij het examen toegestane woordenboek of in het grammaticakatern te vinden. Ze zijn hier opgenomen, omdat het CvE bij de inschatting van de beschikbare tijd voor de vertaalopgave ervan uitgaat dat deze vormen behoren tot de parate kennis van de kandidaat en dus niet behoeven te worden opgezocht. Uit het opnemen van zulke vormen in de lijst mag daarom niet de conclusie worden getrokken dat de andere onregelmatige vormen die ook in het woordenboek te vinden zijn, per definitie worden geannoteerd bij de vertaalopgave.

Deel I Vormleer

1 Zelfstandige naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van de:

- a-stammen
- o-stammen, inclusief *vir* en het type *puer* en *magister*
- medeklinkerstammen, inclusief de genitivus op *-ium* en de verbuiging van *mare*
- u-stammen, exclusief het onzijdig
- e-stammen.

De verbuiging/uitgangen van *vis*, *Iuppiter* en *domus*.

De locativi *domi* en *Romae*.

De geslachtsregels van de a-, o-, u- en e-stammen, inclusief de uitzonderingen *manus* en *domus*.

Van de medeklinkerstammen de regels:

- mannelijk op *-or*
- vrouwelijk op *-tas*, *-io* en *-x*
- onzijdig op *-us* en *-men*

De vocativus, inclusief het type *fili*.

2 Bijvoeglijke naamwoorden

De verbuiging/uitgangen van:

- o- / a-stammen, inclusief het type *pulcher* en *miser*
- medeklinkerstammen van drie, twee en één uitgang.

De vorming en verbuiging van de vergrotende trap op *-ior* en *-ius*.

De vorming en verbuiging van de overtreffende trap op *-issimus*, *-errimus* en *-illimus*.

De vorming en verbuiging van vergrotende en overtreffende trap van *bonus*, *malus*, *magnus*, *parvus* en *multus*.

3 Bijwoorden

De vorming op *-e* en *-(i)ter*.

De vorming van de vergrotende trap op *-ius*.

De vorming van de overtreffende trap op *-e*.

4 Telwoorden

De verbuiging van *unus*, *duo* en *tres*.

5 Voornaamwoorden

De verbuiging van de voornaamwoorden, met uitzondering van de genitivus obiectivus *mei*, *tui*, *nostris*, *vestri*.

6 Werkwoorden

De vervoeging van de:

- a-stammen
- e-stammen
- i-stammen
- medeklinkerstammen
- gemengde stammen.

Actief, passief en (semi)deponens.

Indicativus en coniunctivus.

Imperativus tweede persoon (exclusief de zgn. imperativus futuri [type *vocato*] en de imperativus passief; dit impliceert tevens dat de imperativus van deponentia niet bekend wordt verondersteld).

Praesens, imperfectum, futurum, perfectum, plusquamperfectum en futurum exactum.

Infinitivus, participium, gerundium en gerundivum:

- de infinitivus praesens actief, praesens passief, futurum actief, perfectum actief, perfectum passief
- het participium praesens actief, futurum actief, perfectum passief
- het gerundium
- het gerundivum.

De vervoeging van de onregelmatige werkwoorden, inclusief de stamtijden:

- *velle*, *nolle*
- *esse*, *posse*, *fieri*
- *ire* en *ferre*, inclusief de samenstellingen met voorzetsels
- de onvolledige werkwoorden: *memini* en *odi*
- de semi-deponentia *audere* en *solere*
- de vormen: *inquit* en *ait*.

Perfectum actief:

- *-vi*
- *-ui*
- *-i*, *-si*, *-xi*, *-psi*
- klankverandering

- reduplicatie.

Participium perfectum passief op:

- *-tus*
- *-sus*.

Deel II Syntaxis

1 Congruentie

Het begrip congruentie / congrueren met.

Congruentieregels met betrekking tot:

- onderwerp - persoonsvorm
- onderwerp - naamwoordelijk deel van het gezegde
- bijstelling
- bijvoeglijke naamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- voornaamwoorden - zelfstandige naamwoorden
- antecedent en betrekkelijk voornaamwoord
- bijvoeglijke bepaling
- predicatieve bepaling.

2 Functies van naamvallen

Nominativus:

- onderwerp/subject
- naamwoordelijk deel van het gezegde.

Genitivus:

- bijvoeglijke bepaling die een bezitter of eigenschap uitdrukt.
- genitivus partitivus
- genitivus subiectivus
- genitivus obiectivus
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- causa met genitivus.

Dativus:

- meewerkend voorwerp
- de handelende persoon bij het gerundivum
- de bezitter bij het werkwoord *esse*
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden.

Accusativus:

- lijdend voorwerp/object
- bijwoordelijke bepaling tijdsduur en afstand
- de accusativi van richting *Romam* en *domum*
- als aanvulling bij werkwoorden met een dubbele accusativus
- als onderwerp en naamwoordelijk deel van het gezegde in de a.c.i. en a.c.p.

Ablativus:

- bijwoordelijke bepaling van plaats, tijd, middel, reden, wijze, maat en vergelijking
- als aanvulling bij werkwoorden
- als aanvulling bij bijvoeglijke naamwoorden
- in de ablativus absolutus constructie.

Vocativus:

- aanspreekvorm.

3 Voorzetsels

Het gebruik van naamvallen bij de voorzetsels.

4 Bijvoeglijke naamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruikt.

5 Trappen van vergelijking

Het gebruik en de betekenis van vergrotende trap inclusief de betekenissen “tamelijk” en “te”.

Het gebruik van *quam* dan wel de ablativus van vergelijking na een vergrotende trap.

Het gebruik en de betekenis van de overtreffende trap: de betekenissen “-ste” en “zeer”.

Het gebruik van *quam* met een overtreffende trap: “zo ... mogelijk”.

6 Voornaamwoorden

Bijvoeglijk en zelfstandig gebruik.

Het (ingesloten) antecedent van een betrekkelijke bijzin.

De relatieve aansluiting.

7 Werkwoorden

De begrippen overgankelijk/transitief en onovergankelijk/intransitief.

De begrippen directe en indirecte rede.

De begrippen deponens / semi-deponens.

Gebruik van de tijden:

- het praesens historicum.
- het imperfectum: beschrijving van de achtergrond/voortdoring/gewoonte/poging.
- het perfectum: beschrijving van de gebeurtenissen.

coniunctivus

- in hoofdzinnen: aansporing, verbod (coni. praes. en perf.), twijfel (dubitativus van heden en verleden), vervulbare en onvervulbare wens, mogelijkheid (potentialis van heden en verleden), irrealis van heden en verleden.
- in bijzinnen: mogelijkheid, irrealis van heden en verleden.
- in betrekkelijke bijzinnen: finaal, causaal en consecutief/definiërend.
- in de indirecte vraag.
- na de voegwoorden *cum*, *ut* en *ne*.
- in de indirecte rede met uitzondering van de coniunctivus die een bevel uitdrukt.

Het gebruik van de coniunctivus in causale bijzinnen die met *quia* en *quod* worden ingeleid (subjectieve redenen) wordt niet bekend verondersteld.

infinitivus

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- subjectsinfinitivus en objectsinfinitivus.
- de infinitivus in de a.c.i. en n.c.i.

participium

- de begrippen gelijktijdig(heid), voortijdig(heid) en natijdig(heid).
- het verbonden participium.
- bijvoeglijk, zelfstandig en predicatief gebruikt.
- in a.c.p.
- in de ablativus absolutus.
- het participium futurum actief met doelaangevende betekenis.
- het participium futurum actief in combinatie met vormen van *esse* als een omschrijvend futurum (*coniugatio periphrastica*).

Het dominant gebruik van het participium wordt niet bekend verondersteld.

Gerundium

Gerundivum

- het gerundivum als naamwoordelijk deel van het gezegde als gerundivum van verplichting, inclusief de vertaling kunnen en mogen.
- het dominant gebruik van het gerundivum, namelijk in de zgn. gerundivumconstructie.

8 Vraagzinnen

Directe en indirecte vragen, inclusief de vraagpartikels *num*, *nonne*, *-ne* en *utrum* / *-ne ... an*.

Deel III Stilistische middelen

[Dit hoofdstuk wordt in de definitieve versie vervangen door een herziene tekst "Literaire termen"].

Het CvE gaat ervan uit dat de kandidaten vertrouwd zijn met de volgende stilistische, narratologische en argumentatieve begrippen:

a-fortiori-redenering
alliteratie
alwetende verteller
anafoor
analogie als argument in een bewijsvoering
antithese
apostrofe
assonantie
asyndeton (copulatief [verbindend] en adversatief [tegenstellend])
chiasme
climax
dramatische ironie
ellips
enallagè/hypallagè
eufemisme
hyperbaton
hyperbool
invoeren fictieve opponent
ironie
litotes
metafoor
metonymia:

- abstractum pro concreto
- naam van een god i.p.v. zijn/haar invloedssfeer
- materiaal/stof i.p.v. voorwerp
- pars pro toto

paradox
parallellie
pars pro toto
pathos
personificatie
polysyndeton
prospectieve elementen
raamvertelling
retorische vraag
retrospectieve elementen
sententia
tertium comparationis / punt van vergelijking
trikolon
vergelijking
versnelling/vertraging
vertellerscommentaar
vertelperspectief

verteltempo
verteltijd / vertelde tijd
woordplaatsing aan het begin/einde van een regel/zin

NOTA BENE: wanneer in vragen de term *tekstelement* wordt gehanteerd, wordt daarmee bedoeld:
een woord, een woordgroep, een bijzin of een zin.

APPENDIX

De volgende stamtijden en de daarvan afgeleide composita worden bekend verondersteld (vormen die met een asterisk [*] zijn gemarkeerd zijn volledigheidshalve opgenomen, maar worden niet bekend verondersteld):

accipio	accepi	acceptum
ago	egi	actum
aperio	aperui	apertum
aspicio	aspexi	aspectum
aufero	abstuli	ablatum
cado	cecid	casum*
caedo	cecid	caesum
capio	cepi	captum
cedo	cessi	cessum*
censeo	censui	censum
cerno	crevi	cretum*
claudio	clausi	clausum
cogo	coegi	coactum
colo	colui	cultum
comprehendo	comprehendi	comprehensum
consulo	consului	consultum
credo	credidi	creditum*
cresco	crevi	cretum*
cupio	cupivi	cupitum*
curro	cucurri	
decerno	decrevi	decretum
defendo	defendi	defensum
desero	deserui	desertum
dico	dixi	dictum
disco	didici	-
divido	divisi	divisum
do	dedi	datum
doceo	docui	doctum*
duco	duxi	ductum
emo	emi	emptum
eo	ii	
facio	feci	factum
fero	tuli	latum
flecto	flexi	flexum
fluo	fluxi	fluxum*
frango	fregi	fractum
fugio	fugi	-
gero	gessi	gestum
haereo	haesi	haesum*
iaceo	iacui	-

iacio	ieci	iactum
instruo	instruxi	instructum
intellego	intellexi	intellectum
interficio	interfeci	interfectum
iubeo	iussi	iussum
iungo	iunxi	iunctum
iuvo	iuvi	iutum
lego	legi	lectum
maneo	mansi	
metuo	metui	-
misceo	miscui	mixtum
mitto	misi	missum
moveo	movi	motum
nolo	nolui	-
nosco	novi	notum*
pario	peperi	partum*
pellō	pepuli	pulsum
peto	petivi	petitum
pono	posui	positum
posco	poposci	-
possum	potui	-
premo	pressi	pressum
quaero	quaesivi	quaesitum
rapio	rapui	raptum
rego	rexī	rectum*
relinquo	reliqui	relictum
respondeo	respondi	responsum
rideo	risi	risum*
rumpo	rupi	ruptum
ruo	ruī	rutum*
scribo	scripsi	scriptum
sedeo	sedi	sessum*
sentio	sensi	sensum
sino	sivi	situm
sisto	stiti	statum*
solvo	solvi	solutum
statuo	statui	statutum
sto	steti	statum*
struo	struxi	structum
suadeo	suasi	suasum
sum	fui	-
sumo	sumpsi	sumptum
surgo	surrexi	surrectum
tango	tetigi	tactum
tego	texi	tectum
teneo	tenui	tentum*

tollo	sustuli	sublatus
traho	traxi	tractum
tremo	tremui	-
veho	vexi	-
venio	veni	
verto	verti	-
video	vidi	visum
vinco	vici	victum
vivo	vixi	
volo	volui	-
volvo	volvi	volutum

Deponentia en semi-deponentia

aggredior	aggressus sum
audeo	ausus sum
fio	factus sum
fruor	fructus sum
fungor	functus sum
gaudeo	gavisus sum*
loquor	locutus sum
mereor	meritus sum
morior	mortuus sum
nascor	natus sum
obliviscor	oblitus sum
orior	ortus sum
patior	passus sum
polliceor	pollicitus sum
proficiscor	profectus sum
queror	questus sum
reor	ratus sum
sequor	secutus sum
soleo	solitus sum
utor	usus sum
vehor	vectus sum
vereor	veritus sum
vertor	versus sum

